

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

“शब्दको कोश (शब्द +कोश) = शब्दकोश” – यो व्युत्पत्तिका सन्दर्भमा शब्दकोश भन्नाले शब्दहरूको सङ्ग्रह भन्ने बुझिन्छ। तर शब्दकोशमा शब्द मात्र सङ्कलन गरिएको हुँदैन। किनभने परम्परागत रूपमा शब्द भन्नाले न्यूनतम अर्थयुक्त मुक्त रूप हो र यस्ता शब्दको सङ्ग्रहमा मात्र सीमित रहेर आधुनिक प्रचलनका शब्दकोशको विधान हुँदैनन्। मामुली र लघु शब्दकोशमा पनि उखान टुक्काहरू जस्ता पदावली र वाक्य रचना उदाहरण जस्ता माथिका वृहतर एकाइ धातु र व्युत्पादक सर्ग र रूपायन सर्ग जस्ता शब्द तलका लघुतर भाषिक एकाइहरू समावेश गरिएका हुन्छन् (लम्साल २०५७ पृष्ठ १५)।

यस शोधपत्रको शीर्षक कक्षा चारको नेपाली किताव २०७२ मा आधारित नमुना नेपाली शब्दकोश रहेको छ। नेपाल सरकारले निर्देश गरेका वर्णविन्यास सम्बन्धी नियमलाई पालना गरी कक्षा ४ को नेपाली कितावमा आधारित परिवर्तित वर्णविन्यासलाई आत्मसात् गरी हुवहु लागु गर्ने प्रयास गरिएको छ। प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह नेपाली दोस्रो वर्षको पाठ्यांश नेपा.शि. ५९८ को आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको छ। पुस्तकालयीय विधिलाई आत्मसात् गरिएको प्रस्तुत शोधमा शब्दकोशका आधारभूत सैद्धान्तिक मान्यतालाई प्रस्तुत गर्दै कक्षा ४ को नेपाली कितावमा प्रयुक्त ४०० शाब्दहरूको उच्चारण अर्थ, स्रोत, शब्दवर्ग, व्युत्पत्ति, पर्याय, विपर्याय र वाक्यमा प्रयोगलाई वर्णानुक्रमको प्रविष्टिअनुरूप राखेर नमुना शब्दकोश निर्माण गर्नमा केन्द्रित रहेको छ।

शब्दकोशको विकासक्रमलाई हेर्दा पूर्वीय र पश्चिमी परम्परामा बेग्ला बेग्लै किसिमले सुरुआत भएको पाइन्छ। पूर्वीय परम्पराभित्र संस्कृतमा वेदका कठिन शब्दहरूको सङ्कलन गर्ने क्रममा वैदिक शाब्दहरूको सूचीका रूपमा सर्वप्रथम “निघण्टु” को रचना ई.पू. आठौँ शताब्दीतिर भएको मानिन्छ। त्यसपछि यास्कले “निरुक्त” ग्रन्थमा निघण्टुमा सङ्ग्रहित शब्दहरूको निर्वचन दिएका छन्। यसलाई व्युत्पत्तिशास्त्र पनि भनिएको छ (अधिकारी, २०६७)।

नेपाली शब्दकोशको ऐतिहासिक विकासक्रमको गौरवमय कार्यको शुभारम्भ १९औँ शताब्दीसँगै डब्ल्यु जे. कर्कपेट्रिकले गरेका हुन्। उनले “नेपाल अधिराज्यको विवरण” (सन् १८११) लण्डनबाट प्रकाशित गरेका थिए। जसमा शब्दावली र शब्दसूची प्रस्तुत गरिएको थियो। डेनियल

राइटले सम्पादन गरेको “हिस्ट्री अफ नेपाल” (सन् १८७७) टर्नबुलको नेपाली व्याकरण र शब्दावली (सन् १८८७) लम्साल (२०५७) ले नेपाली शब्दकोशको विकासको परम्परामा महत्वपूर्ण योगदान दिएको पाइन्छ। नेपाली कोश निर्माण परम्पराको थालनी विदेशी विद्वानबाट भए पनि नेपाली एकभाषी कोशको आरम्भ मोतिराम भट्टले गरेका हुन। मोतिराम भट्टको “उखानको बखान” (वि.सं.१९४५) चक्रपाणि चालिसेको “बगली कोश” (वि.सं.१९९८), बालचन्द्र शर्माको “नेपाली शब्दकोश” (वि.सं.२०१९) नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान बाट प्रकाशित “नेपाली बृहत शब्दकोश” (वि.सं. २०४०), वसन्तकुमार शर्माको “नेपाली शब्द सागर” (वि.सं. २०५७) हेमाङ्गराज अधिकारी र बट्टीविशाल भट्टराईको “प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश” (वि.सं. २०६१), कोशविज्ञान र नेपाली कोश लम्साल (२०५७), का यी कोशहरूले नेपाली शब्दकोशको आधुनिक युगमा सशक्त भूमिका निर्वाह गरेका छन्।

शब्द र अर्थका सम्बन्धका बारेमा विभिन्न दर्शनहरूले आ-आफ्नै तरिकाले विश्लेषण गरेका छन्। प्रकृतिवादी दार्शनिकहरूका आधारमा शब्द र अर्थका बीच प्राकृतिक सम्बन्ध रहन्छ। यस्तै परम्परावादीहरूले प्रकृतिवादलाई खण्डन गर्दै शब्द र अर्थको सम्बन्ध परम्परागत र संस्कृति अनुरूप रहन्छन् भनी दर्शनले शब्द र अर्थका बारेमा आ-आफ्नो तरिकाले व्याख्या गरेका छन् (गौतम र अन्य २०६८)।

कुनै पनि भाषाका शब्दहरूलाई आवश्यकता अनुसार तिनको उच्चारण व्युत्पत्ति, पदकोटी, प्रयोग र वर्णविन्यासका साथै अर्थ, व्याख्या, परिभाषा, पर्याय, प्रयोग र विपरीतार्थी आदिको जानकारी दिदै राखिएका शाब्दहरूको क्रमबद्ध सूचीलाई शब्दकोश भनिन्छ (अधिकारी र भट्टराई २०६१)।

शब्द+कोश शब्दको मेलबाट शब्दकोश निर्माण भएको हो। “कुनै भाषाका शाब्दहरूको वर्णानुक्रमानुसार शब्द सङ्कलन गरी व्याकरणात्मक कोटि खुलाएर उही वा अन्य भाषाका अर्थ, पर्याय, विपर्याय विशेषता आदि लेखिएको ग्रन्थलाई शब्दकोश भनिन्छ।” (चापागाई, २०६२, पृ. ११२४)। शब्दकोशमा शब्दहरू व्यवस्थित अनुक्रममा राखिएको हुनाले प्रयोगकर्तालाई आवश्यक शब्दखोज सहज हुन्छ। “भाषाको मानकीकरण तथा स्तरीकरणमा शब्दकोशको उल्लेख्य भूमिका रहेको हुन्छ। शब्दकोशको सम्पादन तथा प्रकाशनले नेपाली भाषाको स्तरीकरण गर्न सहयोग प्राप्त हुन्छ” (लामिछाने २०६५ पृ. ३१८)। “शब्दकोश भनेको वर्णानुक्रममा भएका शाब्दहरूको अर्थ सहितका सूचनाहरूलाई प्रस्तुत गरिएको सन्दर्भ पुस्तक हो।” (अधिकारी, २०६७, पृ.१८५)। “शब्दकोशले प्रचलित, प्रभावकारी, सुविधायुक्त, प्रविधि संग तथा परिष्कृत सामान्य स्वरूपको वरण गर्नु पर्दछ र आफूमा प्राञ्जल, सरल र सुग्राह्य, रूपविधान ग्रहण गर्नु पर्दछ। यसो भएमा शब्दकोश

प्रयोगकर्ताहरूका लागि हुन्छ र उनीहरूका अपेक्षा समेत पूरा गर्न सक्छ ।” (भट्टराई २०६७ पृ. ७) । शब्दकोशमा शाब्दहरूको अर्थ, प्रयोग जस्ता सम्पूर्ण विवरणलाई विभिन्न अनुक्रममा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । “भाषाका शब्दहरूलाई वर्णानुक्रम मिलाएर तिनको स्रोत, अर्थ, प्रयोग, आदिको सुचनालाई व्यवस्थित गरिएको ग्रन्थ खास विषयसंग सम्बन्धित शब्दहरूलाई वर्णानुक्रम मिलाई अर्थ वा परिभाषालाई प्रकाश पारेको सन्दर्भ ग्रन्थ शब्दकोश हो ।” (अधिकारी र भट्टराई २०७०, पृ.१३४०) ।

१.२ समस्या कथन

प्रस्तुत कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताब २०७२ मा आधारित नमुना शब्दकोश निर्माण गर्ने अभिप्रायले अनुसन्धान गर्न लागिएको छ । कक्षा ४ का विद्यार्थीका लागि निर्माण गरिएको प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त शब्दहरू विद्यार्थीहरूको लागि बोधग्राह्य नभएको अवस्था हुन सक्छ । शब्दको अर्थ नबुझेसम्म पाठहरूमा प्रस्तुत भाव तथा विचारहरू बोध हुन सक्दैनन् । यस्तो अवस्थामा भाषा शिक्षण अभिप्राय निष्प्रभावी भाषा शिक्षणको अभिप्राय भाषाको आदानात्मक र प्रादानात्मक सीप विकास गराउनु हो । शब्द कुनै पनि भाषाको आधारभूत एकाइ हो । भाषालाई अर्थयुक्त, सन्दर्भयुक्त तथा सम्प्रेषणयुक्त बनाउन शब्दले आधारभूत भूमिका खेलेको हुन्छ । अर्थयुक्त शब्द विना त्यसभन्दा माथिल्ला भाषिक एकाइहरू नबन्ने भएकाले शब्दगत आधार भाषाको प्राण हो (शर्मा र पौडेल २०६७ पृ. १९७) । प्रस्तुत भाषा पाठ्यपुस्तकमा केन्द्रित भएर बालबालिकाहरूका लागि शब्दकोश निर्माण भएको पाइएको छैन । शब्दकोश नभएको अवस्थामा विद्यार्थीहरूले विभिन्न प्रकारका समस्याहरू भेट्नुपर्ने अवस्था हुन सक्दछ । कक्षा ४ को प्रस्तुत भाषा पाठ्यपुस्तकमा पयोग भएका शब्दहरू विद्यार्थीको क्षमता अनुकूल नहुन सक्दछन् । यस प्रकारका विभिन्न समस्याहरू रहेका छन् । तिनै समस्याहरू समाधान गर्नका लागि प्रस्तुत कोश निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस गरिएको छ ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्यहरू

यस अध्ययनका निम्नानुसार उद्देश्यहरू रहनेछन् :

- क) कक्षा ४ का विद्यार्थीका लागि उपयोगी शब्दकोश निर्माण गर्नु,
- ख) कक्षा ४ को नेपाली कितावमा भएका शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा राखी ती शाब्दहरूको उच्चारण स्रोत, वर्ग, अर्थ, पर्याय, विपर्याय प्रस्तुत गर्नु ।

१.४ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू

प्रस्तुत शोधका अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू निम्नानुसार रहनेछन् :

- क) कक्षा ४ को पाठ्यपुस्तकमा भएका शब्दहरूको प्रयोग गरी के कस्ता कोश निर्माण गर्न सकिन्छ ?
- ख) कक्षा ४ को नेपाली किताबमा भएका शब्दहरूलाई कस्तो वर्णानुक्रममा प्रस्तुत गरी तिनको उच्चारण, स्रोत, वर्ण, अर्थ, पर्याय, विपर्याय प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ?

१.५ अध्ययनको महत्त्व

कक्षा ४ को नेपाली किताव २०७२ मा आधारित नमुना नेपाली शब्दकोशको अध्ययन भएको पाइएको छैन । हरेक अध्ययन अनुसन्धानको आ-आफ्नै महत्त्व हुन्छ । शब्दकोशका माध्यमबाट शब्दको अर्थ खुल्ने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्न, शब्दको शुद्ध उच्चारण गर्न, शब्दको स्रोत, पर्याय तथा विपर्याय शब्दहरू थाहा पाउन, शब्दको निर्माण प्रक्रिया बुझ्न, शब्दलाई कोशीय अनुक्रममा राख्न शब्दकोशको प्रयोग गर्न पाइने हुनाले यसको उपयोगिता सम्पूर्ण प्रयोगकर्ताका लागि हुनेछ । विशेष गरी विद्यालयतहका लागि तयार पारिने नमुना शब्दकोशले सिकाइ प्रक्रियाका लागि बालबालिकामा सहयोग गर्न र शिक्षकलाई शब्दभण्डार वृद्धि गर्न, अभिभावक, प्रशासनलाई सम्बन्धित अनुसन्धान कार्यमा संलग्न अनुसन्धानकर्ताका लागि भाषाका सम्पूर्ण अध्येयताहरूका लागि उपयोगी र फाइदाजनक हुनेछ ।

१.६ अध्ययनको परिसीमा

कुनै पनि शोधलाई सीमाबद्ध गरिएन भने त्यो शोधअनुसन्धानले आफ्नो गन्तव्य अल्मलिएर लक्ष्य सम्म पुग्न असफल हुन्छ, त्यसैले अनुसन्धानलाई निम्नानुसार सीमाबद्ध गरिने छ :

- क) यो शोध कक्षा ४ को नेपाली पाठ्यपुस्तक २०७२ मा मात्र केन्द्रित रहनेछ ।
- ख) शब्द प्रविष्टि दिँदा वर्णानुक्रमको मर्यादालाई अङ्गीकार गरिनेछ ।
- ग) यस नमुना शब्दकोशमा ४०० शब्द मात्र सीमित गरिनेछ ।
- घ) शब्दकोशमा रहेका शब्दको अर्थ, स्रोत, वर्ण, उच्चारण, पर्याय, विपर्यायको, वाक्यमा प्रयोग समेत प्रस्तुत गरिनेछ ।
- ङ) यी बाहेकका कुराहरू प्रस्तुत शोधकार्यको सीमा हुने छन् ।

परिच्छेद : दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरवलोकन

१९ औं शताब्दीसँगै डब्ल्यु. जे. कर्क पेट्रिकले सन् १८११ मा लण्डनबाट प्रकाशित 'नेपाल अधिराज्यको विवरण' मा शब्दवली वा शब्दसूचीकै रूपमा भएपनि नेपाली भाषाका शब्दहरू सङ्कलन र प्रकाशन गरी नेपाली कोशको ऐतिहासिक विकासको शुभारम्भ गरेको पाइन्छ। उनले ७०० शब्दहरू समावेश गरेका छन्। अर्थका लागि अङ्ग्रेजी शब्द दिएर त्यसका साथमा अन्दाजी ६०० नेपाली र नेवारी शाब्दहरूकोसूची दिएका छन्। डेनियल राइटको 'हिस्ट्री अफ नेपाल' सन् १८७० मा प्रकाशित भएको थियो। यसमा अङ्ग्रेजी अर्थका साथ नेपाली र नेवारी भाषाका २०० शब्दलाई सङ्ग्रहित गरिएको छ। टर्नबुलको सन् १९८७ मा प्रकाशित 'नेपाली व्याकरण र शब्दावली' कृति नेपाली शब्दकोशमा युगान्तकारी रचना बन्यो। मोतिराम भट्ट नेपाली एकभाषी कोशका प्रणेता सिद्ध भएका छन्। उनको 'उखानको वखान' र जान्ने कथाको सङ्ग्रह 'अनुप्रास मञ्जरी' जस्ता अरु पनि कोशका प्रारम्भिक स्वरूपहरू देखापरेका छन्। (लम्साल, २०५७)।

त्यसपछि एकभाषी कोशका प्रारम्भिक स्वरूपमा शिखरनाथ सुवेदीको 'शिखरनाथ भाष्य' (१९५९), महावीरसिंह गड्तौलाको 'उखानको वखान' (१९६०), गंगाप्रसाद प्रधानको नेपाली उखानको पोस्तक (१९६५), जयपृथ्वीबहादुर सिंहको प्राकृत भाषाकोश (१९६८-६९) देवीदत्त पराजुलीको नेपालीकोश आदि (लम्साल) (२०५७ पृ. २०८) नेपाली एकभाषीकोशमा आधुनिकता प्रवेश गराउने चक्रपाणि चालिसेको, वगलीकोश वि.सं. १९९८ यस कोशमा ६००० शब्दहरू रहेका छन् बालचन्द्र शर्माको, नेपाली शब्दकोश (वि.सं. २०१९) ले शब्दको अर्थ, शब्दवर्ग, स्रोत, व्युत्पत्ति पर्यायवाची र त्यसबाट बन्ने अन्य शब्दहरू पनि दिएको छ। नेपाली वृहत् शब्दकोश (वि.सं. २०४०) मा शब्दको, स्रोत, वर्ग पर्यायवाची कतिपय शब्दको व्युत्पत्ति दिइएको छ। यस कोशले शब्दलाई प्रविष्टि र उपप्रविष्टि गरी दुई तहमा प्रस्तुत गरेको छ। यस कोशमा ६४,००० शब्दहरू रहेका छन्। वसन्तकुमार शर्माको नेपाली शब्दसागर (वि.सं. २०५७) शब्द सङ्ग्रहका रूपमा रहेको छ। जसमा १५०००० शब्दहरू रहेका छन्। नेपाली भाषामा प्रकाशित यो नै ठुलो एकभाषीकोश हो। यसमा संस्कृतका शब्दहरू समेत सङ्कलन गरिएको छ। वि.सं. २०६१ मा हेमाङ्गराज अधिकारी र बट्टीविशाल भट्टराईले तयार पारेको प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, यस कोशमा शब्दको स्रोत,

व्युत्पादन, व्याकरणिक सूचना, अर्थ र प्रयोगका सूचनालाई व्यवस्थित ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । यो उच्चारण सम्बन्धी सूचना दिने पहिलो कोश हो (भण्डारी र अन्य, २०६८) ।

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन

पौडेलद्वारा २०७० द्वारा “कक्षा ६ को हाम्रो नेपाली किताब” मा आधारित नमुना नेपाली शब्दकोश शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । विद्यालय तह अन्तर्गत नेपाली भाषामा लेखिएका शब्दहरूको अवस्था पत्ता लगाउन, शब्दकोशको उपयोगिताको पहिचान गर्न र कक्षा ६ का बालबालिकाको स्तर सुहाउँदो एउटा नमुना शब्दकोश निर्माण गर्न उद्देश्यहरू पुरा गर्न पुस्तकालयीय अध्ययन विधि प्रयोग गरिएको छ । उक्त शोधमा शब्दकोश निर्माणका लागि वर्णविन्यासमा एकरूपता, सरलता अपनाउनु पर्ने, लोप हुन लागेका नेपाली शब्दहरू सङ्कलन गरी कोशमा स्थान दिनु पर्ने, नेपालीका विभिन्न भाषिका र उपभाषिकामा प्रचलित शब्दहरूलाई कोशमा उचित स्थान दिनु पर्ने लगायतका सुझावहरू दिइएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्य अन्तर्गत कक्षा ६ का बालबालिकाहरूका लागि उपयुक्त हुने शब्दकोश निर्माण गरिएको छ । यो यस शोधकार्यको महत्वपूर्ण उपलब्धि हो तर यस नमुना शब्दकोशमा कक्षा ४ का विद्यार्थीहरूका लागि आवश्यक पर्ने शब्दकोश बारे कहीं कतै चर्चा छैन कक्षा ४ र कक्षा ६ का विद्यार्थी स्तर एउटै नहुने भएकाले कक्षा ४ का सन्दर्भमा यो शोध अध्ययन उपयोगी हुने देखिदैन ।

दाहाल २०७२ द्वारा “कक्षा ५ को मेरो नेपाली किताब” मा आधारित नमुना बाल नमुना शब्दकोश शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । कक्षा ५ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा आधारित नमुना शब्दकोश निर्माण गर्नु, प्रा.वि. तह वा कक्षा ५ का बालबालिकाहरूको स्तर अनुरूपको बालनमुना शब्दकोश निर्माण गर्नु, शब्दकोश निर्माणका क्रममा तिनका उच्चारण, व्युत्पत्ति, स्रोत, पर्याय, विपर्याय र प्रयोग देखाउनु यस प्रकारका नमुना बालशब्दकोश शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापका लागि प्रभावकारी बनाउन यस शोधको उद्देश्य रहेको छ । यस शोधकार्यलाई पूर्णता दिनकालागि गुणात्मक ढाँचा, पुस्तकालय विधिको प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनको प्रस्तुति भने वर्णनात्मक तथा विवरणात्मक रूपमा निर्देशित रहेको छ । उक्त शब्दकोश निर्माणका लागि वर्णविन्यासमा देखिएको अन्योलको अवस्था अन्त्य गरी एकरूपता कायम गर्नु पर्ने देखिन्छ । लक्षित वर्गको स्पष्ट पहिचान गरी उमेर, स्तर, क्षमता तथा अभिरुचिका आधारमा शब्दकोश तयार गर्नु उपयुक्त हुन्छ । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउन कक्षा, स्तर, अनुसारका शब्दकोश निर्माण गर्नु पर्ने

देखिन्छ । नेपाल बहुभाषिक मुलुक सवै भाषाका कोशहरूको निर्माण गर्नु पर्ने, भाषा शिक्षक, भाषाविद् शिक्षा मनोविज्ञानका विशेषज्ञ मिलेर समय सापेक्ष मानक शब्दकोश निर्माण गर्नु पर्ने जस्ता कार्यहरू देखिन्छन् ।

गौतम २०७२ द्वारा “कक्षा ७ को हाम्रो नेपाली किताब” मा आधारित नमुना नेपाली शब्दकोश शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । विद्यालय तह अन्तर्गत नेपाली भाषामा लेखिएका शब्दहरूको अवस्था पत्ता लगाउन, शब्दकोशको उपयोगिता पहिचान गर्न, विद्यार्थीहरूको शब्द भण्डार क्षमता पत्ता लगाउन, र कक्षा ७ का बालबालिकाहरूको एउटा नमुना शब्दकोश निर्माण गर्नु यस शोधको उद्देश्य रहेको छ । यस शोधमा सुविधाजनक नमुना छनौट विधि प्रयोग गरिएको छ । पुस्तकालय विधिका माध्यमबाट कक्षा ४ को नेपाली शब्दकोश र शोधपत्रको माध्यमबाट छलफल निर्देशिकाका आधारमा शब्दहरू सम्बन्धी सूचना सङ्कलन गरिएको छ ।

उक्त शोधमा लोप हुन लागेका नेपाली शब्दहरू सङ्कलन गरी कोशमा स्थान दिनु पर्ने, शब्दकोश निर्माणका लागि वर्ण विन्यासमा एकरूपता, सरलता अपनाउनु पर्ने, नेपालीका विभिन्न भाषिका र उपभाषिकामा प्रचलित शब्दहरूलाई कोशमा उचित स्थान दिनु पर्ने लगायतका सुझावहरू रहेका छन् ।

प्रस्तुत शोधकार्य अन्तर्गत कक्षा ७ का बालबालिकाहरूका लागि उपयुक्त हुने शब्दकोश निर्माण गरिएको छ । यो यस शोधकार्यको महत्वपूर्ण उपलब्धि हो । तर यस नमुना शब्दकोशमा कक्षा ४ का विद्यार्थीहरूका लागि आवश्यक पर्ने शब्दकोश बारे कहीं कतै चर्चा छैन । कक्षा ४ र कक्षा ७ का विद्यार्थीको स्तर एउटै नहुने भएकाले कक्षा ४ का सन्दर्भमा यो शोध अध्ययन उपयोगी देखिदैन ।

२.३ अध्ययनका लागि पुनरावलोकनको उपदेयता

माथि उल्लेख गरिएका सम्बन्धित साहित्य र सैद्धान्तिक साहित्यले समस्यालाई राम्ररी बुझ्न, शीर्षक चयन गर्न, विषयवस्तुको गहिरो ज्ञान हासिल गर्न, अनुसन्धानलाई उपलब्धिमूलक वैध र विश्वसनीय बनाउन अनुसन्धानको उद्देश्य निर्धारण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । यस्तै गरी शब्दकोश उच्चारण, शब्दवर्ग, स्रोत, पर्याय, विपर्याय वाक्यमा प्रयोग गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ, शब्दहरूलाई वर्णानुक्रम अनुसार प्रस्तुत गर्न सैद्धान्तिक धारणा र ऐतिहासिक विकासक्रमका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

२.४ सैद्धान्तिक/अवधारणात्मक ढाँचा

प्रस्तुत अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा शब्दकोशमा शाब्दहरूको सङ्कलन गरी अर्थ, उच्चारण, स्रोत, शब्दवर्ग, पर्याय विपर्याय व्युत्पादन उदाहरण आदिलाई वर्णानुक्रम अनुसार प्रस्तुत गरिन्छ। कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबमा आधारित नमुना नेपाली शब्दकोश, शोधशीर्षक रहनेछ। यस शोधमा कक्षा ४ को पाठ्यपुस्तकबाट शब्दहरू छनोटगरी शब्दको अर्थ स्रोत, पर्याय, विपर्याय, उच्चारण, शब्दवर्ग र वाक्यमा प्रयोग सम्बन्धी सुचना प्रयोग गरिनेछ। गरिनेछ वर्णविन्यासका क्षेत्रमा भएका परिवर्तनलाई आत्मसात् गर्दै शब्द र अर्थलाई वर्णानुक्रम अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ।

परिच्छेद-तीन

अध्ययनको विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा र विधि

शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा विभिन्न विधिको प्रयोग गरिन्छ तर सबै प्रकारका अध्ययन विधिहरूको प्रयोग सम्भव हुँदैन त्यसैले यस शोधको प्रस्तुति वर्णनात्मक र विवरणात्मक किसिमको रहनेछ। नमुना शब्दकोशका लागि शब्द सङ्कलन गर्दा पुस्तकालय विधि अपनाइएको छ, कक्षा ४ को पाठ्यपुस्तकबाट यादृच्छिक नमुना छनोट विधिका आधारमा शब्द चयन गरिने छ। अध्ययन विधिका आधारमा शब्द चयन गरिने छ। अध्ययन मिश्रित प्रकृतिको रहनेछ, यस शोधका लागि नेपाली भाषामा लेखिएका शब्दकोश र शोधपत्रको मद्दत लिइने छ।

३.२ जनसङ्ख्या नमुना र छनोट रणनीति

यस अध्ययन अनुसन्धानलाई पूर्णता दिन कक्षा ४ को नेपाली किताब २०७२ बाट ४०० शब्द छनोट गरी ती शब्दहरूलाई उच्चारण, स्रोत, व्युत्पत्ती, शब्दवर्ग, विपर्याय र प्रयोगको रूपमा प्रस्तुत गरिनेछ। यो शोध कार्यमा सुविधाजनक नमुना छनोट विधि प्रयोग गरिनेछ।

३.३ अध्ययनको क्षेत्र

कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानलाई सफल र प्रभावकारी बनाउनका लागि अध्ययनको क्षेत्र आवश्यक पर्दछ। यस शोधपत्रको अध्ययनको विषयवस्तुको क्षेत्र कक्षा ४ को नेपाली किताब २०७२ मा आधारित रहनेछ। उक्त पाठ्यपुस्तक लागू भएका सम्पूर्ण विद्यालयहरू भौगोलिक क्षेत्रमा रहेका छन्। शब्दकोश वर्गीकरणका आधारहरू, भाषासङ्ख्याको आधार, स्वरूपको आधार, समयका आधारमा प्रविष्टि अनुक्रमको आधारमा प्रयोजनका आधारमा प्रयोक्ताका आधारमा प्रविष्टि क्षेत्रको आधार रहनेछ।

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र तरिका

पुस्तकालय विधिका माध्यमबाट कक्षा ४ को नेपाली शब्दकोश र शोधपत्रको माध्यमबाट छलफल निर्देशिकाका आधारमा शब्दहरू सम्बन्धी सूचना सङ्कलन गरिने छ।

४.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

यस शोध शीर्षकमा तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गर्दा कक्षा ४ को नेपाली पाठ्यपुस्तकबाट शब्द छनोट गरी नेपाली भाषाका लिखित शब्दकोश र शोधपत्रबाट सामग्री सङ्कलन गरिने छ ।

३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया

शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा विविध क्षेत्रबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिनेछ । यो अनुसन्धान वर्णनात्मक र विवरणात्मक ढाँचामा रहनेछ ।

सन्दर्भसूची

अधिकारी, हेमाङ्ग राज र बद्रीविशाल भट्टराई, (२०७०), *प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश*, भोटाहिटी:
विद्यार्थी प्रकाशन

गौतम, अन्जु (२०७२), *कक्षा सातको नेपाली किताब २०७१ मा आधारित नमुना नेपाली शब्दकोश*,
शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, स्नातकोत्तर तह, एम.एड. द्वितीय वर्ष, सुकुना
बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ

चापागाई, नरेन्द्र (२०६२) *नेपाली शब्दभण्डार*, काठमाडौं: श्याम पुस्तक भण्डार ।

दाहाल, नरेन्द्र (२०७२), *कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताब २०७० मा आधारित बालनमुना*
शब्दकोश शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, स्नातकोत्तर तह, एम.एड. द्वितीय
वर्ष, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ

नेपाल सरकार (२०७१) *मेरो नेपाली किताब कक्षा ४ प्रथम संस्करण २०७१*, भक्तपुर पा.वि.के ।

नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) काठमाण्डौ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

पौडेल, चेतन (२०७०), *कक्षा ६ को हाम्रो नेपाली किताबमा आधारित नमुना नेपाली शब्दकोश*,
शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, स्नातकोत्तर तह, एम.एड. द्वितीय वर्ष, सुकुना
बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ

भण्डारी, पारसमणि र अन्य (२०६८), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम*, विद्यार्थी पुस्तक
भण्डार ।

लम्साल, रामचन्द्र (२०५७) *कोशविज्ञान र नेपाली कोश*, दोस्रो संस्करण (२०५७), भोटाहिटी
काठमाडौं, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार,

लामिछाने, यादवप्रकाश (२०६६), *प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश र सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान*,
भोटाहिटी: विद्यार्थी प्रकाशन ।